

STUDIJE I OGLEDI

Arhe XVII, 33/2020

UDK 81-23 Locke J.

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2020.33.169-187>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

UNA POPOVIĆ¹

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

LOK O JEZIKU

Sažetak: Ovaj rad posvećen je istraživanju teorije jezika Džona Loka. Lokova glasovita razmatranja prirode jezika iz treće knjige *Ogleda o ljudskom razumu* analiziraćemo na pozadini osnovnih stavova njegove teorije saznanja, odnosno primata ideja nad jezikom i rečima. Nakon analize razlike mišljenja i jezika shodno njihovom sadržaju i strukturi, nastojaćemo da pokažemo da instrumentalna priroda jezika po Loku ima i svoju epistemičku funkciju. Konačno, sprovedene analize omogućiće nam da Lokovu teoriju o jeziku predstavimo i kao svojevrstu kritiku i transformaciju logike.

Glavne reči: Džon Lok, jezik, ideje, epistemička funkcija, imena

Iako se obično ne uzima kao centralno pitanje i motiv novovekovne filozofije, problem jezika ipak je izrazito važna tema novovekovlja – tema koja bitno određuje način iskivanja pozicija mnogih značajnih mislilaca ovog perioda, kao i način obrade više istaknutih teza. Problem jezika u novovekovnoj misli uglavnom zatičemo na pozadini drugih razmatranja, kao njihovu dopunu ili korolar; mahom su u pitanju razmatranja o izvorima i granicama saznanja, o procesu i okvirima učenja i podučavanja, te, napokon, o odnosu prema sholastičkoj tradiciji. U skladu sa prethodnim, ovaj problem obično nije naročito naglašen ni u

¹ E-mail adresa autorke: unapopovic@ff.uns.ac.rs

istraživanjima novovekovne misli, izuzev u posebnim slučajevima. U ovom radu, međutim, nastojaćemo da ukažemo na mogućnost da se takva perspektiva promeni. Preciznije, pokušaćemo da pokažemo da problem jezika ipak predstavlja temu bez koje iskivanje i razumevanje novovekovne filozofije ne bi moglo da se sprovede.

Položaj jezika u novovekovnoj misli tipično se predstavlja sledećom slikom: usled primata koji moderni mislioci daju (mentalnim) sadržajima svesti, odnosno idejama i njihovom toku, jezik se razumeva tek kao njihovo čulno odelo. Iako sam nije mentalnog (duhovnog), već materijalnog karaktera – pri čemu se nominalistički misli na dah ili vazduh, odnosno na zvuk izgovorene reči (*flatus vocis*) – jezik, dakle, može preneti određeni mentalni sadržaj od jedne do druge svesti. Rečju, jezik se tipično predstavlja kao lišen svega onoga što bi sačinjavalo osnovne i konstitutivne odlike jezičke komunikacije: on nije izvor ni sadržaja izgovorenog, ni njegove strukture, već su to misli. Štaviše, čak se i izbor određenih zvukova, kao kandidata za reči određenog značenja i funkcije, posmatra kao prerogativ mišljenja; mišljenje je ono koje sprovodi proces artikulacije, te se određeni zvukovi razumeju kao reči samo zbog toga što su mišljenjem odabrani za takvu funkciju.

Navedena slika, iako u velikoj meri pogađa opšte novovekovno razumevanje jezika, nesumnjivo je pojednostavljena, te pred istraživača postavlja zahtev da je u svakom od slučajeva preispita i konkretizuje. Takav poduhvat preduzećemo i u ovom radu, u kom ćemo se baviti filozofijom jezika Džona Loka (John Locke). Lokova teorija jezika iz *Ogleda o ljudskom razumu* prvi je slučaj tematske rasprave o jeziku u novovekovnoj filozofiji.² Usled toga, Lok se često predstavlja kao centralni predstavnik novovekovnog razumevanja jezika, a ponekad i kao ključna tačka preloma, kao mislilac koji označava zaokret od tradicionalnog, pre svega sholastičkog razumevanja jezika.³ Naše

² Up. Kretzmann, N., 'The Main Thesis of Locke's Semantic Theory', *The Philosophical Review*, Vol. 77, No. 2, 1968, str. 175; Losonsky, M., 'Language, Meaning, and Mind in Locke's Essay', in: L. Newman (ed.), *The Cambridge Companion to Locke's 'Essay on Human Understanding'*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 286.

³ Up. Fennell, J., *A Critical Introduction to the Philosophy of Language. Central Themes from Locke to Wittgenstein*, Routledge, New York & London, 2019, str.

istraživanje započecemo upravo ispitivanjem ove razlike između starog i novog poimanja jezika, kako se ona vidi iz Lokove perspektive.

RAZMAK IZMEĐU MIŠLJENJA I JEZIKA

Kada je reč o razlici između tradicionalnog, odnosno sholastičkog, i novog razumevanja jezika, moramo se nakratko vratiti već pomenutom stavu da jezik ne predstavlja istaknuti problem novovekovne filozofije. Kako smo najavili, naš je stav da je ta teza pogrešna, a razloge za to nalazimo upravo u razmaku između mišljenja i jezika, koji obeležava otklon moderne od sholastičke filozofije.⁴

Razmak mišljenja i jezika veoma lepo predstavlja upravo sam Lok. U svom *Ogledu o ljudskom razumu* Lok, naime, tvrdi sledeće: „Mislim da neće biti potrebno da nabrajam sve pojedine proste ideje koje pripadaju svakom čulu. Sve kad bismo i hteli, to ne bismo mogli uraditi, jer većina čula donosi toliko ideja da mi nemamo ni imena za sve”.⁵ Navedeni citat pripada razmatranju prostih ideja jednog čula, koje, prema Loku, predstavljaju izvor i osnovu celokupnog saznanja i znanja. Iako Lok, naravno, prihvata i drugačije ideje – naime, one nastale različitim načinima obrade i kombinovanja prostih ideja jednog čula, upravo proste ideje jednog čula predstavljaju poslednji temelj znanja i granicu preko koje Lokovo istraživanje ne zalazi – granicu iza koje se više ne zatiče duh, već telo.⁶

2. Takođe, Lok je značajno odredio i dalji tok novovekovnog razmatranja jezika, pa tako, na primer, Kondijak (E. B. De Condillac) svoje istraživanje započinje kritikom, ali i uvažavanjem Lokovih pozicija. Up. de Condillac, E. B., *Essay on the Origin of Human Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, str. 7-8.

⁴ Navedeno je posebno interesantno u svetlu činjenice da se traktat o jeziku zatiče tek u finalnoj verziji *Ogleda*, dok detaljnije razmatranje jezika izostaje iz pripremnih verzija ovog dela. Up. Losonsky, M., ‘Language, Meaning, and Mind in Locke’s *Essay*’, str. 287.

⁵ Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu I*, Kultura, Beograd, 1962, str. 113.

⁶ U tom smislu Lok, predstavljajući svoj poduhvat, jasno kaže „ja zasad neću ulaziti u fizičko razmatranje duha”. Iako će kasnije u raspravu uvesti razliku između primarnih i sekundarnih kvaliteta – razliku koju je preuzeo od svog

Kako vidimo, odnos mišljenja i jezika uspostavljen je već na tom najbazičnijem epistemičkom nivou, te stoga možemo zaključiti da se njegove principijelne odlike upravo tu i iscrpljuju, odnosno da slučajevi kompleksnijih ideja, te prostih ideja čije je poreklo refleksija ili kombinacija refleksije i opažanja, u pogledu odnosa mišljenja i jezika ne mogu doneti ništa principijelno novo. Razlog tome upravo je već pomenuti primat mišljenja (ideja) u odnosu na jezik i reči: taj primat očigledan je i u navedenom citatu, jer Lok insistira na tome da je čulno opažanje sadržinski značajno bogatije od jezika, odnosno da jezik ne poseduje specifičnu reč za svaki pojedinačni opažaj, za svaku pojedinačnu prostu ideju jednog čula. Ovaj stav možemo označiti kao *kriterijum sadržajnosti*.

Kriterijum sadržajnosti, međutim, implicira tezu koju Lok na datom mestu ne eksplicira, ali na kojoj počiva celokupan njegov epistemički poduhvat. Reč je o tezi da čulni opažaj, čak i onaj najjednostavniji i najosnovniji, po sebi nosi epistemički potencijal. Međutim, ovde nije reč prosto o potencijalu da opažaj bude materijal za dalju obradu od strane razuma, obradu koja bi mu konačno podarila značenje i smisao, već o potencijalu da *opažaj nešto znači* i bez takve dalje obrade putem razuma. Ili, kako Lok kaže: „Jer dete zna razliku između slatkog i gorkog (tj. da slatko nije gorko) pre no što progovori, isto tako sigurno kao što kasnije, kad progovori, zna da pelen i šećerlema nisu ista stvar”.⁷

Navedeno će biti jasnije na primeru. Prosta ideja jednog čula adekvatno bi se mogla opisati u duhu protokol rečenica Bečkog kruga, kao *ovde-sada-oseť X*. Takvu ideju sholastička filozofija razumela bi kao obremenjenu formom koju opažanje zadobija od materijalnog predmeta opažanja, te je prenosi ka unutrašnjim čulima, a konačno i do intelekta, koji na osnovu nje konačno izgrađuje razumski pojam, odnosno razumevanje suštine tog predmeta i njegovu definiciju. Prema starima, o znanju možemo govoriti tek na nivou razumskog pojma; prethodne faze procesa saznanja važe samo kao koraci u procesu sticanja znanja, ali ne

učitelja Bojla (Robert Boyle), osnivača hemije – njegov se projekat zaustavlja na razmatranju ideja, odnosno duha. Up. *Ibid.*, str. 19.

⁷ *Ibid.*, str. 33.

nude nikakvo zaokruženo značenje opaženog. U tom smislu, neki opažaj mi možemo prepoznati kao „žuto”, „tablu”, „mačku” i tome slično tek na osnovu pojma koji već posedujemo, te koji je prethodno ocrtanim načinom već izgrađen.

Lok, naravno, ne pristaje na ovakav opis saznanjog procesa. Zapravo, on pristaje samo na njegov početni korak, koji podrazumeva fizički kontakt između mog tela i tela objekta kog opažam, bez čega nema ni opažanja, ni sticanja ideja. Međutim, objašnjenje tog kontakta, kao i načina na koji se u mom duhu iz njega rađa ideja (prosta ideja jednog čula), Lok ne razmatra, smatrajući da je to posao za fizičare. Njegova pažnja je, stoga, usmerena na sledeći korak, onaj gde se opažaj javlja za svest. I upravo tu Lok bitno odstupa od tradicije: prema njegovom sudu, opažaj ima specifičan smisao i značenje (ali ne i sholastičku formu), takvo koje dalje postaje osnova za izgrađivanje bilo kakvog kompleksnijeg poimanja, uključujući tu čak i ideje refleksije, kao drugi osnovni izvor ideja po Loku.⁸

U konkretnom, moj doživljaj proste ideje jednog čula nije prazno i formalno *ovde-sada-oseť X*, već *žuto* (na primer); opažaj je, već prilikom svog prvog pojavljivanja, u moj duh uneo sasvim određeni misaoni sadržaj. Naravno, navedena rečenica može da zavara, jer „žuto” u datom primeru predstavlja reč, ili, u najboljem slučaju, opšti pojam, primenljiv na više slučajeva opažanja. No, upravo to je Lokova poenta: mi nemamo reč kojom bismo mogli iscrpno opisati sve nijanse i valere makar i samo jednog opažaja, a kamoli više njih. Ukoliko bismo se i odvažili na takav poduhvat, morali bismo upotrebiti više reči, čitave fraze i rečenice – shodno tome, naše opažajno iskustvo značajno je bogatije od našeg jezika.

Dakle, pojam, odnosno reč „žuto”, zapravo ne pogađa izvorni opažaj u potpunosti: ona ga pogađa samo delimično, u meri u kojoj se zanemaruju specifičnosti datog opažaja u odnosu na neki drugi, koji bismo označili istom rečju/pojmom. Navedeno je, naravno, moguće usled toga što pojam (ideja) žutog, čiji verbalni izraz predstavlja reč „žuto”, nastaje procesom apstrahovanja – procesom koji podrazumeva i opažajnu bazu i rad razuma. U tom smislu, ova reč se i ne odnosi neposredno na

⁸ Up. *Ibid.*, str. 93-94.

pojedinačni opažaj, već na ono zajedničko za više takvih opažaja. Kako možemo videti, Lok ovim zapravo uspostavlja fundamentalnu razliku između mišljenja i jezika: mišljenje je sadržajno bogatije od jezika.

Kriterijum sadržajnosti, međutim, ne svedoči samo o sadržinskoj razlici mišljenja i jezika, već i o razlici njihovog porekla. Naime, dok je konačno poreklo (svakog) mišljenja i (svih) ideja u opažanju, poreklo jezika je u mišljenju – odnosno, u kombinaciji opažanja i drugih radnji duha. Preciznije, poreklo bar nekih ideja je takođe u saradnji opažanja i drugih radnji duha, ali to ne važi za sve ideje, dok, sa druge strane, navedeno važi za sve reči i celokupan jezik. Stoga, možemo zaključiti da mišljenje svoj smisao i sadržaj dobija od sebe samog, dok ih jezik zadobija od nečeg drugačijeg od sebe: ukoliko treba da razumemo neku reč, mi je moramo misaono ispuniti sadržajem, odnosno mi sa njom moramo povezati neke ideje našeg duha.⁹ Ili, kako to Lok kaže u trećoj knjizi *Ogleda*: „reči u svom primarnom ili neposrednom značenju označavaju isključivo ideje u duhu onoga koji ih upotrebljava”.¹⁰

Razlika mišljenja i jezika kod Loka najbolje se vidi u karakteru sadržaja koji prenose ideje sa jedne, odnosno reči sa druge strane. Ideje, naime, mogu biti kako apstraktne – nastale procesom apstrahovanja, tako i konkretne (slučaj prostih ideja jednog čula, na primer), dok reči uvek imaju karakter opštosti, odnosno apstrakcije. Navedeno, sada, povratno pojašnjava zbog čega je Lok razliku mišljenja i jezika pomenuo upravo na primeru prostih ideja jednog čula. Naime, za razliku od ovih ideja, neke druge ideje u pogledu svog karaktera mogu posve odgovarati karakteru reči i jezika. Ovo je, međutim, veliki problem za Loka, jer on smatra da je tradicija filozofije sopstveno razumevanje odnosa mišljenja i jezika ograničila upravo na te slučajeve, zanemarujući ostale: otuda je i bilo moguće uspostaviti homologiju strukture mišljenja i jezika, karakterističnu za sholastičku misao.

Ipak, Loku bi se moglo prigovoriti sledeće: ukoliko je glavni problem u ovom slučaju kriterijum sadržajnosti, odnosno činjenica da mi ne posedujemo reči koje bi bez ostatka artikulisale sadržaj posredovan čulnim opažanjem, taj prigovor može se zaobići ako prosto stvorimo

⁹ Up. *Ibid.* str. 34.

¹⁰ Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu II*, Kultura, Beograd, 1962, str. 441.

takve reči, odnosno obezbedimo jedan-na-jedan relaciju ideja i reči. Lok, međutim, odgovara i na ovaj prigovor: „Pošto se reči, dakle, upotrebljavaju kao spoljašnji znakovi naših unutrašnjih ideja, a ideje dobivamo od pojedinih stvari, kada bi onda svaka pojedina ideja koju smo stekli imala posebno ime, imenima se broja ne bi znalo. Da bi se to sprečilo, duh pretvara pojedine ideje, dobivene od pojedinačnih predmeta, u opšte [...] time ideje dobivene od pojedinačnih bića postaju opšti predstavnici svih ideja iste vrste; a njihova imena postaju opšta imena, primenljiva na sve postojeće stvari koje su u skladu sa tom opštom idejom”.¹¹

Kako vidimo, Lok ovde daje pozitivnu interpretaciju procesa koji smo maločas, s obzirom na perspektivu tradicije, označili negativno. Prema navedenom citatu, čini se da stvaranje apstraktnih ideja i opštih imena predstavlja prirodnu reakciju duha na sadržinsko preobilje izvorno datih ideja opažanja. Ovakvo unošenje reda u kaos očigledno je po Loku i korisno i opravdano, bar u meri u kojoj predstavlja zatečeno stanje duha, to jest, jednu od njegovih radnji. Ipak, pogrešno bi bilo na osnovu toga zaključiti da se epistemički relevantne radnje duha svode samo na proces apstrahovanja, te da se smisao i značenje redukuju na ovakve apstraktne sadržaje, jer bi to prikriolo poreklo svih, pa i apstraktnih ideja iz opažanja. U takvu zamku, prema Loku, upada Dekart (Rene Descartes): Lokova kritika urođenih ideja može se tumačiti i iz ove perspektive, za šta su posebno indikativna Lokova razmatranja o sticanju ideja kod dece.

Navedeni citat, međutim, daje osnova za još jedan zaključak povodom odnosa mišljenja i jezika kod Loka. Naime, kako smo videli, Lok pobija mogućnost da se uspostavi jedan-na-jedan relacija između ideja i reči; ovo možemo nazvati *kriterijumom strukture*. Preciznije, Lok ne pobija tu mogućnost direktno, u smislu da to načelno ne bi bilo moguće ostvariti, već je pobija implicitno, shodno tome da bismo u tom slučaju imali *previše* reči. Previše reči, po jedna za svaku ideju – što bi obezbedilo istu strukturu za mišljenje i jezik – izgleda da bi izrodilo nepotrebnu i opterećujuću duplikaciju ideja, iz čega možemo zaključiti da je funkcija reči, upravo kao *spoljašnjih znakova naših unutrašnjih ideja*, sasvim drugačija od funkcije ideja. Rečju, za Loka nema smisla

¹¹ Lok, Dž., *Ogled I*, str. 155. Up. i *Ogled II*, str. 438.

umnožavati entitete, odnosno udvajati ideje rečima, jer bi se time poništila *epistemička* funkcija jezika; o kakvoj je tačno funkciji reč, razmotrićemo u narednom poglavlju.

Za sada, važno je primetiti sledeće: domen ideja i domen jezika nisu strukturirani na isti način. Kriterijum sadržajnosti i ovde može biti od koristi, te pojasniti kriterijum strukture, jer na osnovu njega možemo zaključiti da je domen ideja takav da obuhvata elemente različitog stepena opštosti, dok je domen jezika takav da su svi njegovi elementi u pogledu svoje opštosti jednaki – sve reči su opšteg karaktera (iako mogu biti manje ili više opšte).¹² Shodno tome, struktura jezika i struktura mišljenja različite su, te struktura jezika nikako ne bi trebalo da bude nametnuta strukturi mišljenja, pošto bi se time najpre zanemarila imanentna priroda mišljenja, a potom i redukovali njegovi potencijali.

U skladu sa tim, Lok će implicitno odbaciti logiku kakva je važila u doba sholastike, upravo kao nauku o strukturama i odnosima mišljenja zasnovanu na pogrešnoj tezi o homologiji mišljenja i jezika. Umesto logike i jezika, Lok će primat dati idejama, mišljenju u njemu imanentnoj strukturi toka i odnosa ideja, a posredno i novom metodu, zasnovanom na toj strukturi, odnosno *novom putu ideja* (*New Way of Ideas*).¹³ Nešto slično učiniće i Dekart, iako sa drugačijim početnim pretpostavkama.

EPISTEMIČKA FUNKCIJA JEZIKA

Kako smo prethodno sugerisali, sadržinska i strukturna razlika koju Lok uvodi između mišljenja i jezika, a u korist mišljenja, ne bi trebalo da nas zavara u pogledu izostajanja epistemičke prirode i funkcije

¹² Sam Lok, naime, razlikuje između pojedinačnih i opštih imena, ali ta razlika je, kako ćemo pokazati, vezana za mentalne sadržaje reči, a ne za osobeni karakter samih reči. Poseban slučaj ovde, očigledno, predstavljaju vlastita imena i indeksikali. Ipak, shodno Lokovoj poziciji, ovakve reči nisu po sebi konkretne, odnosno ne razlikuju se od ostalih reči time što nisu opšte primenljive – već time što ih svesno koristimo kako bismo izdvojili neko konkretno biće ili situaciju između ostalih. Up. *Ibid.*, str. 445-447.

¹³ O tome više u: Popović, U., „Lokov novi put ideja”, *Arhe*, Vol. XIII, br. 15, 2016, str. 185-200.

jezika. Naime, iako je nesumnjivo da u epistemičkom pogledu za Loka primat imaju ideje, odnosno opažanje i misli, jezik i reči su sa njima bitno povezani, te oni upravo preko te veze i zadobijaju sebi svojstven smisao i funkciju. Na osnovu navedenog mora se, dakle, očekivati da primarna funkcija mišljenja, ona vezana za saznanje, bude bar donekle prenesena i na jezik.

Lok je, takođe, nesumnjivo zastupnik instrumentalističke teorije jezika, tipične za novovekovlje, odnosno teze da je jezik samo instrument koji koristimo kako bismo izrazili ili komunicirali svoje mentalne sadržaje.¹⁴ Ipak, Lokov odnos prema jeziku podrazumeva i svojevrsnu modifikaciju ovog instrumentalističkog stava, i to takvu da ima upravo epistemički karakter. Jezik, dakle, nije samo instrument ekspresije i komunikacije, već je on takođe i *instrument saznanja i učenja*; njegova epistemička funkcija ogleda se upravo u snazi „jezika kao pomoćnog sredstva za poučavanje i saznanje”.¹⁵

Navedeno se najbolje može videti na primeru Lokovih komentara na samom početku njegovih *Ogleda*, u čuvenoj raspravi protiv urođenih ideja. U jednako čuvenoj opasci o načinu na koji deca stiču saznanja i znanja – opasci koja predstavlja pozitivnu dopunu kritike Dekarta, Lokov pokušaj da Dekartovoj teoriji suprotstavi sopstveno alternativno rešenje – Lok jasno uvodi ovaj epistemički smisao i funkciju jezika, iznova u posve pozitivnom duhu. On kaže: „Najpre čula puštaju unutra pojedinačne ideje, i tako snabdevaju nameštajem kabinet koji je dotle bio prazan; duh se onda postepeno privikava na neke od tih ideja, one se smeštaju u pamćenje i dobivaju imena. Kasnije duh ide dalje, apstrahuje ih i postepeno uči upotrebu opštih imena. Na taj način duh se snabdeva idejama i jezikom, materijalom na kome on vežba svoju moć razabiranja”.¹⁶

Kako vidimo, ovaj opis sticanja saznanja odgovara našim prethodnim analizama. Ipak, za našu raspravu značajno je da se sticanje jezika na ovom mestu razdvaja u dve faze: najpre, na *imenovanje ideja* u

¹⁴ Up. Losonsky, M., ‘Language, Meaning, and Mind in Locke’s *Essay*’, str. 293-294.

¹⁵ Lok, Dž., *Ogled II*, str. 439.

¹⁶ Lok, Dž., *Ogled I*, str. 33.

vezi sa pamćenjem, a potom i na *učenje upotrebe opštih imena*. Na prvi pogled, jasno je da su i imenovanje ideja i učenje opštih imena zasnovani na opažanju, te utoliko možemo zaključiti da je imenovanje ideja izvor jezika uopšte, jer je ono očigledno neposrednije vezano za opažanje.¹⁷ S obzirom na to, možemo očekivati da će sticanje opštih imena zavisiti od prethodnog usvajanja imena ideja.

Pri tome, ne bi trebalo preuranjeno pomisliti da se imenovanje ideja dešava naporedo ili odmah nakon opažanja, kao da bi sa njim bilo simultano. Lok jasno kaže da se, po opažanju, duh *postepeno privikava na neke od tih ideja*: to, dakle, znači da se *samo neke ideje* utvrđuju u pamćenju, a reč je očigledno o onima koje se češće opažaju i primaju u duh.¹⁸ Da bi se, dakle, ideja utvrdila u pamćenju, potrebno je izvesno vreme (*postepeno privikavanje*) i ponavljanje procesa njenog opažanja, a imenovanje takve ideje tek potom stupa na scenu. Tako Lok kaže: „Kad deca, ponavljanjem oseta učvrste ideje u pamćenju, ona postepeno počinju da uče upotrebu znakova. A kad im govorni organi steknu veštinu formiranja artikulisanih glasova, ona počinju da upotrebljavaju reči da bi drugima označila svoje ideje”.¹⁹ Shodno tome, poreklo svih reči u idejama senzacije ne podrazumeva, kako smo i prethodno tvrdili, da za svaku ideju postoji odgovarajuća reč. Istovremeno, citat još jednom potvrđuje da su reči i jezik znakovi koji upućuju na mentalne sadržaje.

Ovakvo nastajanje jezika očigledno ima epistemičku ulogu, pošto je vezano za pamćenje, a pamćenje je, kako kaže Lok, „posle opažanja najpotrebnije razumnom biću”.²⁰ Naime, pamćenje obezbeđuje duhu ideje u odsustvu opažanja, te bismo bez pamćenja bili ograničeni samo na ideje opažane aktivno i u datom trenutku, što bi isključilo bilo kakvu upotrebu razuma.²¹ Iako Lok na ovom mestu ne objašnjava detaljno vezu jezika i

¹⁷ Up. Ott, W. R., *Locke's Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, str. 22-23.

¹⁸ Up. Lok, Dž., *Ogled I*, str. 147-148.

¹⁹ *Ibid.*, str. 155.

²⁰ *Ibid.*, str. 148.

²¹ I u ovom pogledu Lok implicitno komentariše protiv Dekarta, koji je bio veoma skeptičan u pogledu na pozitivnu epistemičku ulogu pamćenja. Dekart je, naravno, Lokov problem mogao bar delimično da zaobiđe, jer on pristaje na sadržaje mišljenja koji nemaju poreklo u opažanju. Lok, nasuprot tome, mora

pamćenja, iz rečenog se može naslutiti da imenovanje ideja u najmanju ruku podržava proces pamćenja (premda ono izvesno nije nužno za pamćenje), a on je, pak, očigledno vezan za sticanje znanja. Slično tome, i drugi slučaj sticanja jezika – *učenje opštih imena* – jednako je epistemički po svom karakteru: ne samo da je već i samo sticanje opštih imena označeno pojmom učenja, te podrazumeva izvestan epistemički napor apstrahovanja, već su ova opšta imena dalje označena kao materijal na kome duh *vežba svoju moć razabiranja*. Kao sledeći nivo ovladavanja jezikom, za korak udaljen od ideja senzacije, opšta imena ne podrazumevaju samo opažanje, već, kako smo videli, i saradnju razuma i opažanja. Nesumnjivo, ona se izgrađuju na već postojećim i usvojenim imenima ideja zadržanim u pamćenju.²²

Kada je reč o opštim imenima, moramo imati u vidu da Lok ovde najpre cilja na ono što bi se kod Dekarta smatralo urođenim idejama, ili bar njihovim elementima – dakle, na ono za šta bi Dekart smatrao da su mentalni sadržaji u potpunosti oslobođeni bilo kakvih empirijskih elemenata. Takve ideje će, zbog Lokovog objašnjenja njihovog porekla, u tradiciji britanskog empirizma dobiti naziv *apstraktnih ideja*, a sam Lok kao primer takve apstraktne ideje i njoj odgovarajućeg opšteg imena navodi *belinu*.²³

Drugim rečima, ovde se ne radi o tome da je imenovanje ideja vezano za reči manjeg, a opšta imena za reči većeg stepena opštosti: kako smo videli, za Loka sve reči (kao reči) imaju opšti karakter, iako njihov sadržaj upotrebom možemo modifikovati.²⁴ Razlika imena ideja i opštih

pamćenju da pokloni poverenje. Up. Декарт, Р., *Практична и јасна правила руковођења духом у истраживању истине*, СФД, Београд, 1952, стр. 96, 108-109.

²² Up. Lok, Dž., *Ogled I*, str. 32. Detaljniji opis tog procesa Lok daje u trećoj knjizi: *Ogled II*, str. 447-449.

²³ Up. Lok, Dž., *Ogled I*, str. 155.

²⁴ Istina, Lok na primeru poređenja reči „jabuka” i „vatra” sa stavom neprotivrečnosti pominje da je značenje opštih imena „šire, obuhvatnije i apstraktnije nego značenje imena datih onim čulnim predmetima sa kojima dete ima posla” (*Ibid.*, str. 40). Ipak, ovde treba primetiti da Lok govori o manjoj i većoj opštosti *značenja* reči, a ne samih reči. Kako smo već utvrdili, značenje ne pripada rečima, već mislima i idejama, te su otuda manje ili više opšti upravo mentalni sadržaji koji se ovim rečima posreduju. Slično tome, Lok kaže: „imena

imena pre bi se mogla ilustrovati sledećim primerima: „žuto” kao ime ideje i „boja” kao opšte ime, ili „tabla” kao ime ideje i „stvar” kao opšte ime. Uloga opštih imena u epistemičkom pogledu se, tako, očigledno tiče funkcija koje bismo, zajedno sa Dekartom, najpre pripisali radu razuma, no to, po Loku, ipak ne znači da je njihovo poreklo čisti razum kao takav. Konačno, iako Lok to ne eksplicira, iz duha njegovog projekta jasno je da su upravo ova opšta imena uslov mogućnosti izgradnje bilo kakve teorije, pa i njegove sopstvene, odnosno da su ona oruđa sa kojima duh barata kada nastoji da razume sopstveno funkcionisanje.

Ipak, kako Lok kaže, „sticanje opštih ideja, upotreba opštih imena i razum razvijaju [se] zajedno”,²⁵ što jasno pokazuje da je razvijanje viših kognitivnih sposobnosti neraskidivo vezano za jezik, odnosno za opšta imena. To potvrđuje i Lok, tvrdeći da „je stvaranje opštih apstraktnih ideja i razumevanje opštih imena popratna pojava razumne moći, koja raste uporedo sa njom”,²⁶ odnosno da „upotreba uma postaje vidnija iz dana u dan, uporedo sa porastom tog materijala koji mu daje zaposlenje”.²⁷ Tako možemo zaključiti da jezik i učenje jezika za Loka ima jasno određenu epistemičku ulogu, i to takvu da je – bilo da je reč o imenima ideja ili opštim imenima – njen smisao vezan za procese refleksije i sticanje ideja refleksije, odnosno za više kognitivne funkcije.²⁸ Na to se Lok poziva i kada argumentuje protiv teze jedna ideja – jedna reč: „jer mada je znanje zasnovano na pojedinačnim stvarima, ono se uvećava pomoću opštih pogleda, a to se postiže svođenjem stvari na vrste, označene opštim imenima”.²⁹ Navedeno ne čudi, jer je i u tradiciji, a i kod Lokovog rivala Dekarta, diskurzivno mišljenje tipično vezano za rad razuma, te se često smatra i njegovom karakterističnom odlikom (pojam razgovetnosti kod Dekarta).

Ipak, ovako opisana situacija može navesti i na pogrešne zaključke, što Lok i pokazuje kritikom urođenih ideja, koju, kako smo

koja treba da označavaju opšte ideje postala su opšta imena, a imena koja označavaju pojedinačne ideje ostala su pojedinačna”. *Ibid.*, str. 438.

²⁵ *Ibid.*, str. 33.

²⁶ *Ibid.*, str. 32.

²⁷ *Ibid.*, str. 33.

²⁸ Up. Losonsky, M., ‘Language, Meaning, and Mind in Locke’s *Essay*’, str. 300.

²⁹ Lok, Dž., *Ogled II*, str. 446.

već sugerisali, možemo tumačiti i iz ove jezičke perspektive. Naime, shodno tome da se svako teorijsko mišljenje, a filozofsko u najvećoj meri, odvija mahom u rangu apstraktnih ideja i njima odgovarajućih opštih imena, takva situacija može da zavara, te da nas ubedi u „urođenost”, odnosno u vanempirijsko poreklo mentalnih sadržaja koje nam te reči posreduju. Takva opasnost nije mala, a Lok nastoji da je otkloni sopstvenim komentarima o poreklu jezika.

Kako smo videli, to poreklo je u svom krajnjem koraku čvrsto vezano za ideje senzacije, iako dalji misaoni procesi nesumnjivo mogu jezik vezati i za sadržaje ideja refleksije.³⁰ U tom smislu, jezik i reči zaista se pojavljuju samo kao znakovi za misli – kao artikulisani glasovi, bez imanentnog smisla i značenja.³¹ Pitanje koje nismo rešili je priroda ove veze označavanja, odnosno način na koji se neki artikulisani glas tipski vezuje za određenu ideju. Lok tim povodom kaže sledeće: „Te govorne znakove ona [deca – prim. U.P.] katkad pozajmljuju od drugih, a katkad prave sama; poznato je da deca, kad počinju da se služe jezikom, često daju stvarima nova i neobična imena”.³²

Iz navedenog možemo zaključiti da bi Lok u načelu ovim povodom zastupao dosta uobičajenu tezu o konvencionalnoj prirodi jezika. Jednostavnije rečeno, čini se da je proces učenja jezika rezervisan kako za usvajanje određenih znakova koji su već u upotrebi u govornoj zajednici, tako i za njihovo povezivanje sa tačno određenim skupovima ideja. Jedno, međutim, ne implicira nužnost drugog, te tako Lok na više mesta u *Ogledu* ukazuje na mogućnost da se neko koristi određenim rečima (znakovima), a da pri tome nema njima adekvatnu ideju u umu, odnosno da je ideja koja se sa znakom povezuje nejasna. Razlog tome je upravo razdvajanje mišljenja i jezika, kakvo smo opisali u prethodnom poglavlju, a koje, nasuprot tradiciji, podrazumeva epistemički primat mišljenja.

³⁰ U tom smislu jezik ne može zahvatiti dalje od ideja, te je i on, kao i mišljenje, ograničen sadržaje obezbeđene čulnim opažanjem. Up. Dawson, H., *Locke, Language, and Early Modern Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, str. 279.

³¹ Up. Kretzmann, N., ‘The Main Thesis of Locke’s Semantic Theory’, str. 189-190.

³² Lok, Dž., *Ogled I*, str. 155.

U tom smislu, mentalni sadržaji (ideje) su odlučujući za razumevanje, te njihovo izostajanje izvesno onemogućava saznanje, iako ne mora da onemogućava i jezičku komunikaciju. Na primer, u razgovoru sa nekom osobom, ja mogu da relativno uspešno upotrebljavam određenu reč iako je ne razumem u potpunosti, tako da moj sagovornik nema razloga da poveruje da ideje koje prate moje izgovaranje reči nisu njoj posve adekvatne.³³ Slično važi i za nijanse značenja reči, u smislu mogućnosti da prilikom upotrebe iste reči u razgovoru ja podrazumevano naglašavam jedan, a moj sagovornik drugi njen smisao.³⁴ Naravno, ukoliko se razgovor vodi dovoljno dugo, ovakvi nedostaci biće relativno brzo detektovani. Shodno tome, zaključujemo da jezička komunikacija može biti konstruktivni element sticanja znanja, ali takođe i da ona nije njen nužni element.³⁵ Drugačije rečeno, izostajanje upotrebe jezika nesumnjivo će onemogućiti jezičku komunikaciju, ali ono neće onemogućiti proces sticanja znanja.

Kako vidimo, poredak ideja i poredak jezika različiti su, te čak donekle mogu i samostalno operisati; mišljenje može funkcionisati bez jezika, iako ne naročito uspešno, dok jezik u principu ne može funkcionisati bez sadržaja koji mu obezbeđuju ideje, iako to može biti na delu u pojedinačnim slučajevima – ne u smislu potpunog izostajanja ideja koje bi reči označavale, već u smislu označavanja pogrešnih ideja. Shodno tome, potvrđujemo naš prethodni stav da je jezik za Loka instrument saznanja, odnosno da upotreba jezika ima i epistemičku funkciju. Pri tome, jezik se pokazuje kao važna karika u procesu sticanja znanja, nužna ukoliko je reč o razvijanju viših kognitivnih funkcija, ali izlišna kada je reč o poreklu sveg znanja u opažanju. Ipak, kako bi jezik mogao da tu funkciju ostvari na najbolji način, potrebno je otrgnuti se od njegovih (gramatičkih i logičkih) pravila, te prednost dati sticanju znanja

³³ Up. Lok, Dž., *Ogled II*, str. 443-444.

³⁴ Up. *Ibid.*, str. 444.

³⁵ Štaviše, u pogledu sticanja znanja komunikacija može biti samo izvor manje ili više zasnovanih mnjenja (verovanja), ali nikako izvor izvesnog znanja. Up. Losonsky, M., 'Language, Meaning, and Mind in Locke's *Essay*', str. 295.

putem empirijskog istraživanja stvarnosti: tek ono će, po pretpostavci, obezbediti da i naše reči imaju precizna značenja.³⁶

Na samom kraju naših razmatranja, moramo primetiti i sledeće: Lokovi komentari o jeziku prevashodno su postavljeni iz perspektive prvog lica, odnosno epistemičkog subjekta. Ili, kako Lok kaže: „niko ne može primeniti reči, kao znakove, neposredno ni na šta drugo sem na ideje koje sam ima”.³⁷ Iako Lok, kako smo videli, podrazumeva jezičku zajednicu i komunikaciju kao jedan od aspekata jezika, oni ipak nisu polazište njegovih promišljanja istog. Naprotiv, to je, u skladu sa celinom njegovog projekta, pozicija individualne svesti: u tom smislu je prva funkcija jezika ekspresija mentalnih sadržaja pojedinca, a tek sekundarno takva ekspresija vodi do komunikacije. U tom duhu, verujemo, treba tumačiti i prethodno citiranu Lokovu opasku da deca često izmišljaju sopstvene nazive, sopstvene reči za pojedine mentalne sadržaje: konvencionalna priroda jezičkih znakova upravo je to – konvencionalna, a mi smo u svakom trenutku slobodni da ne pristanemo na date konvencije. Takav nepristanak, naravno, ima svoju cenu u vidu otežane ili čak onemogućene komunikacije, ali time jezik ne gubi svoj smisao, jer i dalje predstavlja ekspresiju mentalnih sadržaja govornika. Činjenica je, koju i Lok naglašava, da je ovakvo postupanje tipičnije za decu, nego za odrasle ljude, no to bismo, čini se zajedno sa Lokom, mogli objasniti vanjezičkim faktorima – socijalizacijom na primer.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Lokovi komentari o jeziku, kao i razdvajanje mišljenja i jezika, implicitno predstavljaju njegov doprinos novovekovnom napuštanju logike (a sa njom i jezika) kao modela naučnog metoda i znanja. U tom smislu verovatno treba tumačiti i činjenicu da je Lok bio veoma pozitivno nastrojen prema logici Por Rojala – pokušaju da se tradicionalna logika transformiše shodno modernim pozicijama, tako da se kao njena osnovna

³⁶ Up. Ashworth, E. J., 'Locke on Language', *Canadian Journal of Philosophy*, Vol. 14, No. 1, 1984, str. 50.

³⁷ Lok, Dž., *Ogled II*, str. 441.

jedinica više ne uzima termin, već ideja.³⁸ Tako on kaže: „Sva ta misteriozna *genera* i *species* o kojima se toliko galami u školama (...) nisu ništa drugo već obuhvatnije ili manje obuhvatne apstraktne ideje sa svojim imenima”.³⁹ Slično tome: „definisati znači pomoću reči objasniti drugome kakvu ideju zamenjuje izraz koji definišemo”, a Lok dodaje i da je najbolji način definisanja navođenje *prostitih ideja* od kojih se sastoji značenje datog izraza.⁴⁰

Interesantno je i da u ovom procesu redefinisavanja smisla i uloge logike i njenih elemenata, izvedenog na osnovu teorije jezika, Lok poseban udarac zadaje upravo epistemičkom smislu definicije. Naime, umesto da usvoji njenu tradicionalnu funkciju, vezanu za artikulaciju uvida u suštinu neke stvari, Lok je povezuje sa čisto pragmatičkim razlozima. Definicije koristimo, kaže Lok, radi brzine i praktičnosti – ne radi veće jasnoće.⁴¹ Navedeno je, naravno, posve u skladu sa Lokovom teorijom jezika, ali predstavlja ozbiljan udar logici, a posledično i tradiranim koncepcijama o znanju, što u konačnom i jeste Lokov cilj. Štaviše, sam Lok kaže da njegov čuveni *novi put ideja* ne podrazumeva ništa drugo do manir govorenja na razumljiv način (*the old way of speaking intelligibly*).⁴²

Mogućnost da se Lokova teorija jezika tumači kao specifična kritika tradicionalne logike naročito je vezana za semantičku stranu ovog Lokovog projekta – tačnije, za sadržinski primat ideja nad rečima, o čemu je ranije bilo reči. Ovim je Lok pitanja semantike zapravo izmestio iz okružja gramatike i logike, te ih neposredno vezao za problem saznanja i epistemičku perspektivu u užem smislu reči. Navedeno će, kako potvrđuje i Norman Krecman (Norman Kretzmann), imati velikog uticaja na dalji razvoj logike u novovekovnim okvirima.⁴³

³⁸ Up. Dawson, H., *Locke, Language, and Early Modern Philosophy*, str. 15.

³⁹ Lok, Dž., *Ogled II*, str. 449.

⁴⁰ *Ibid.*, str. 450.

⁴¹ Up. *Ibid.*, str. 450.

⁴² Up. Locke, J., 'Mr. Locke's Reply to the Right Reverend the Lord Bishop of Worcester's Answer to His Second Letter', in: *The Works of John Locke*, Vol. IV, London, 1823, str. 430; Kretzmann, N., 'The Main Thesis of Locke's Semantic Theory', str. 176.

⁴³ Up. Kretzmann, N., 'The Main Thesis of Locke's Semantic Theory', str. 175.

Ova mogućnost, međutim, naročito je interesantna s obzirom na činjenicu da je centralni način sagledavanja jezika kod Loka ime(nica): kako smo videli, dva osnovna tipa reči o kojima on govori su *imena ideja* i *opšta imena*, a imena su takođe, čini se, centralni nosilac semantičke relacije između jezika i ideja. Iako na prvi pogled ovo ne mora da čudi, jer su imenice i glagoli još od antike u centru logičkih razmatranja, u konkretnom to će ipak predstavljati specifičan problem Lokove teorije, bar u pogledu njenih logičkih potencijala. Naime, osobeno „logičke” reči, poput veznika, kopule i rečce *ne* (negacije), izgleda, odstupaju od semantičke matrice reč/ideja, te one označavaju *veze ideja* (iskaza) u umu – one *pokazuju neko delovanje uma*.⁴⁴

Interpretacije Lokove teorije jezika već dugo su mahom usmerene na pitanje odnosa reči kao znakova i ideja, odnosno na semantičku vezu označavanja (*signification*). Shodno epistemičkom zaokretu koji Lok sprovodi u pogledu razmatranja jezika, ta semantička veza jednako se često tumači van eksplicitnijeg odnosa sa logikom, to jest, van perspektive koju mi na samom kraju našeg istraživanja sugerišemo. Ipak, smatramo da je ovakav pogled na Loka donekle ograničen, te često implicitno određen savremenim filozofskim perspektivama. Značajnu sugestiju u suprotnom smeru daje E. J. Ešwort (E. Jeniffer Ashwort), koja zastupa tezu da je Lokova teorija jezika zapravo izgrađena u dosluhu sa sholastičkim logičkim teorijama, uprkos očiglednoj Lokovoj nameri da se ogradi od tradicije.⁴⁵

Mogućnost da se Lokove refleksije o jeziku povežu sa tradicijom logike, kao i da se na taj način otvori put za dublje ispitivanje njihovog metodskog smisla u Lokovoj filozofiji, čini nam se kao izvanredno značajna. Takvo razmatranje, naravno, iziskuje posebnu studiju, te ga na ovom mestu i ne možemo ponuditi. Ipak, prethodnim razmatranjima želeli smo da osvetlimo horizont takve perspektive i da je istaknemo: instrumentalno-konvencionalna i metodsko-epistemička dualna priroda

⁴⁴ Up. Lok, Dž., *Ogled II*, str. 518; Ashworth, E. J., 'Locke on Language', str. 51-52.

⁴⁵ Up. Ashworth, E. J., "Do Words Signify Ideas or Things?" The Scholastic Sources of Locke's Theory of Language', *Journal of the History of Philosophy*, Vol. 19, No. 3, 1981.

jezika, koju ova interpretativna perspektiva sugeriše, zanimljiva je ne samo s obzirom na preciznije razumevanje Lokove teorije jezika, njegovog empirističkog projekta ili *novog puta ideja*. Daleko značajnija je implikacija mogućnosti ispitivanja odnosa Lokove teorije i za novovekovlje još jednog karakterističnog shvatanja jezika – jezika kao instrumenta sticanja novih znanja (*ars inveniendi*). Posmatrana iz te perspektive, Lokova teorija jezika može se pokazati ne samo kao poligon kritike logike, već i kao mesto njenog preobražaja.

LITERATURA

- Ashworth, E. J., 'Do Words Signify Ideas or Things?' The Scholastic Sources of Locke's Theory of Language', *Journal of the History of Philosophy*, Vol. 19, No. 3, 1981.
- Ashworth, E. J., 'Locke on Language', *Canadian Journal of Philosophy*, Vol. 14, No. 1, 1984.
- de Condillac, E. B., *Essay on the Origin of Human Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Dawson, H., *Locke, Language, and Early Modern Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Декарт, Р., *Практична и јасна правила руковођења духом у истраживању истине*, СФД, Београд, 1952.
- Fennell, J., *A Critical Introduction to the Philosophy of Language. Central Themes from Locke to Wittgenstein*, Routledge, New York & London, 2019.
- Kretzmann, N., 'The Main Thesis of Locke's Semantic Theory', *The Philosophical Review*, Vol. 77, No. 2, 1968.
- Locke, J., 'Mr. Locke's Reply to the Right Reverend the Lord Bishop of Worcester's Answer to His Second Letter', in: *The Works of John Locke*, Vol. IV, London, 1823.
- Lok, Dž., *Ogled o ljudskom razumu I i II*, Kultura, Beograd, 1962.
- Losonsky, M., 'Language, Meaning, and Mind in Locke's *Essay*', in: L. Newman (ed.), *The Cambridge Companion to Locke's 'Essay on Human Understanding'*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Popović, U., „Lokov novi put ideja”, *Arhe*, Vol. XIII, br. 15, 2016.
- Ott, W. R., *Locke's Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

UNA POPOVIĆ
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

LOCKE ON LANGUAGE

Abstract: This paper is about John Locke's theory of language. I will analyse Locke's famous reflections on the nature of language, from the third book of his *An Essay Concerning Human Understanding*, against the background of the basic points of his epistemology, that is, against the primacy of thinking over language. After I give a brief analysis of the difference between the two, according to their content and structure, I will try to show that instrumental nature of language, according to Locke, also has an epistemological function. Finally, relying on these analyses, I will present Locke's theory of language as a critique and a transformation of logic.

Keywords: John Locke, language, ideas, epistemological function, names

Primljeno: 20.2.2020.

Prihvaćeno: 6.5.2020.